

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ
КРИМІНОЛОГІЧНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ

КРИМІНОЛОГІЯ

Підручник

Видання друге, перероблене та доповнене

За загальною редакцією
докторів юридичних наук, професорів
Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова

Затверджено Міністерством освіти і науки України

Харків
«Право»
2018

УДК 343.9
К82

*Затверджено Міністерством освіти і науки України
(лист № 1.4/18Г1202 від 29.10.2008 р.)*

*Рекомендовано до друку Вченою радою
ВНЗ «Національна академія управління»
(протокол № 1 від 22 лютого 2018 р.)*

Рецензенти:

О. М. Литвинов – заслужений працівник освіти України,
доктор юридичних наук, професор,
секретар Кримінологічної асоціації України;
П. В. Хряпінський – доктор юридичних наук, професор;
В. В. Шаблюстий – доктор юридичних наук, доцент

Кримінологія : підручник / А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костенко та ін. ; за заг. ред.
К82 Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. – 2-ге вид., перероб. та допов. – Харків :
Право, 2018. – 416 с.

ISBN 978-966-937-443-1

У підручнику, підготовленому науковцями ВНЗ «Національна академія управління», Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, Академії Державної пенітенціарної служби, Національного університету «Одеська юридична академія», Одеського державного університету внутрішніх справ, НТУУ «КПІ», Адміністрації Державної прикордонної служби України, Інституту зарубіжного та міжнародного кримінального права ім. Макса Планка (Німеччина), розглядаються предмет та зміст кримінології як науки, історія становлення кримінології в Україні, методика кримінологічних досліджень, механізм злочинної поведінки, кількісні та якісні характеристики злочинності в Україні кінця ХХ – початку ХХІ ст. Розкриваються зміст запобігання та протидії злочинності, протидія їй на регіональних рівнях та у сфері національної безпеки України. Визначаються особливості окремих видів злочинності, в тому числі корисливої, насильницької, з необережності, корупційної, у сфері екології, військовій сфері, злочинність мігрантів тощо, заходи протидії їй з урахуванням кримінологічних рекомендацій, оновленого законодавства та досвіду в протидії злочинності як вітчизняних, так і закордонних фахівців.

Друге видання підручника підготовлено таким чином, щоб його могли використовувати вищі заклади освіти, які застосовують у навчальному процесі дистанційні навчальні технології.

Для бакалаврів, магістрантів, здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, докторів філософії права та викладачів вищих закладів освіти юридичних та економічних спеціальностей, соціологів, політологів, психологів, а також осіб, які цікавляться проблемами злочинності та кримінології.

УДК 343.9

© Бабенко А. М., Бусол О. Ю.,
Костенко О. М. та ін., 2010,
2018

© ВНЗ «Національна академія
управління», 2018

© Оформлення. Видавництво
«Право», 2018

ISBN 978-966-937-443-1

Авторський колектив:

- Л. М. Абакіна-Пілявська**, кандидат юридичних наук – розд. 18 (спільно з **Л. Є. Стрельцовим**);
- А. М. Бабенко**, доктор юридичних наук, професор – розд. 16;
- В. Т. Баранівський**, доктор філософських наук, професор, заслужений працівник освіти України – розд. 23 (спільно з **Ю. В. Нікітіним**);
- Д. О. Балобанова**, кандидат юридичних наук – розд. 19;
- Н. Л. Березовська**, кандидат юридичних наук – розд. 7;
- О. Ю. Бусол**, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник – розд. 15;
- Є. О. Гіда**, доктор юридичних наук, професор – розд. 5 (спільно з **Ю. В. Нікітіним**);
- Б. М. Грек**, кандидат юридичних наук – розд. 9 (спільно з **Ю. В. Нікітіним**);
- С. Ф. Денисов**, доктор юридичних наук, професор – розд. 6, 11 (спільно з **О. Л. Тимчук**); розд. 12, 13 (спільно з **С. Г. Кулик**);
- М. І. Карпенко**, кандидат юридичних наук, доцент – розд. 21;
- О. М. Костенко**, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України – розд. 1 (спільно з **Ю. В. Нікітіним**); розд. 14 (спільно з **Ю. В. Нікітіним**, **С. Ф. Матвєєвим**);
- С. Г. Кулик**, кандидат юридичних наук, доцент – розд. 12, 13 (спільно з **С. Ф. Денисовим**);
- Ю. Б. Курилюк**, кандидат юридичних наук – розд. 8 § 4; розд. 22;
- В. К. Матвійчук**, доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України – розд. 20 (спільно з **І. О. Харь**);
- С. В. Матвєєв**, кандидат юридичних наук, – розд. 14 (спільно з **О. М. Костенко**, **Ю. В. Нікітіним**);
- В. П. Михайленко**, кандидат юридичних наук, доцент – розд. 2 (спільно з **Ю. В. Нікітіним**);
- В. А. Мисливий**, доктор юридичних наук, професор – розд. 17;
- Ю. В. Нікітін**, доктор юридичних наук, професор – передмова; розд. 1 (спільно з **О. М. Костенко**); розділ 2 (спільно з **В. П. Михайленко**); розділ 4, 24 (спільно з **Є. Л. Стрельцовим**); розділ 5 (спільно з **Є. О. Гідою**); розділ 8 § 1, 2, 3 (спільно з **І. В. Нікітіною**); розділ 9 (спільно з **Б. М. Греком**); розділ 10; розділ 14 (спільно з **О. М. Костенко**, **С. В. Матвєєвим**); розділ 23 (спільно з **В. Т. Баранівським**);
- І. В. Нікітіна**, кандидат психологічних наук, доцент – розд. 8 § 1, 2, 3 (спільно з **Ю. В. Нікітіним**);
- Є. Л. Стрельцов**, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України – розд. 4, 24 (спільно з **Ю. В. Нікітіним**);
- Л. Є. Стрельцов**, кандидат юридичних наук – розд. 18 (спільно з **Л. М. Абакіною-Пілявською**);
- О. Л. Тимчук**, кандидат юридичних наук, доцент – розд. 6, 11 (спільно з **С. Ф. Денисовим**);
- Н. О. Федчун**, кандидат юридичних наук – розд. 3;
- І. О. Харь**, кандидат юридичних наук, доцент – розд. 20 (спільно з **В. К. Матвійчуком**).

ПЕРЕДМОВА

Розвиток кримінології у ХХ ст. засвідчив наукове визнання та актуальність даної галузі знань. Ефективна протидія злочинності може бути здійснена тільки за умови системних та узгоджених заходів усіх заінтересованих суб'єктів, що ґрунтуються на використанні кримінологічних знань та більш сучасних кримінологічних стратегій запобігання та мінімізації злочинності. Кримінологія базується на знанні кримінального права та інших юридичних дисциплінах, а також щільно пов'язана із такими науками: економікою, соціологією, політологією, психологією, конфліктологією, стратегічним менеджментом, демографією, статистикою тощо. В Україні кінця ХХ – початку ХХІ ст. визначається криміналізація населення, що пов'язано із накладанням декількох чинників: наслідки демонтажу у 1990-ті роки соціалістичної моделі розвитку держави; політизація соціальних та міжетнічних конфліктів; посилення позицій транснаціональної організованої злочинності на рівні емпірично фіксуємих фактів тощо. Це означає, що період апології, дидактики та догматики потрібно закінчувати. На часі постала потреба вивчення конкретних тенденцій і показників сучасного життя, діяльності усіх суб'єктів протидії злочинності та самої особистості суб'єкта злочину. Злочинність мінлива і тільки системно-корегуємий підхід фахівцями – кримінологами забезпечить ефективне запобігання та протидію злочинності.

Особливість даного підручника полягає в тому, що він не тільки знайомить з основними концептуальними положеннями кримінологічної науки, наявними даними про злочинність та її причини, але також спонукає до самостійного кримінологічного дослідження (виконання комплексних модульних робіт по кожній темі), а також до розробки системного механізму запобігання та протидії злочинності у визначених умовах та місці криміногенної ситуації.

У другому виданні надано аналіз змін злочинності та окремих її видів в Україні кінця ХХ – початку ХХІ ст., розкривається зміст запобігання та протидії злочинності, протидія на регіональних рівнях та в сфері національної безпеки України. Визначаються особливості окремих видів злочинності, в тому числі корисливої, насильницької, з необережності, корупційної, у сфері екології, військовій сфері, злочинність мігрантів, дається класифікація та характеристика особистості суб'єкта злочину тощо, а також система правового регулювання протидії злочинності з урахуванням кримінологічних рекомендацій, оновленого законодавства та досвіду протидії їй вітчизняними та закордонними фахівцями.

Автори, які працюють в наукових установах, вищих навчальних закладах МОН України та інших країн (Німеччина), правоохоронних органах доклали всі можливості для ознайомлення бакалаврів, магістрантів та здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти з оновленою інформацією про ті види та причини злочинів, які виникли в останній час в Україні та світі, що до цього поглиблено не вивчалися.

Матеріал підручника викладено логічно-послідовно і структуровано відповідно до програми навчальної дисципліни «Кримінологія» та може бути використано для дистанційної форми навчання студентів.

Основоположним завданням підручника є – сприяти вивченню кримінологічних та соціально-правових реалій сучасності, що відповідають діючому законодавству. Використати отримані знання можна при написанні наукових робіт магістрантами, докторам філософії права, молодим викладачам, а також при викладанні спецкурсів та розробці перспективних соціальних, економічних, правових та організаційних рішень щодо більш актуальних та ефективних системних заходів запобігання та протидії злочинності.

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Розділ 1

КРИМІНОЛОГІЯ ЯК НАУКА

§ 1. Поняття, предмет, завдання і функції кримінології

Проблема злочинності в усі часи існування людства була й залишається однією з найгостріших. Думки про неї досить протилежні, як з точки зору розуміння того, що ж насправді є злочинністю та хто є особами, що вчинили злочин, так і з точки зору того, як протидіяти злочинності, якими шляхами, методами й заходами; чи є вона постійним і неминучим супутником людського суспільства, що буде турбувати любу людину яка дбає про свою безпеку, спокій та життєдіяльність, чи можливо її подолати. Одні вчені й мислителі, котрі досліджували людське суспільство, що постійно вдосконалюється, вважали за можливе позбавити його від злочинності та припускали можливість життя без злочинів (її прихильники утопісти-соціалісти Т. Мор, Ф. Бекон, Т. Гоббс, Д. Локк та ін.), інші – навпаки, вважали, що суспільство без злочинів існувати не може, що злочинність – явище, яке притаманне будь-якому здоровому суспільству (Є. Дюркгейм). Теорія Дюркгейма була розвинута та використана для пояснення злочинної поведінки Р. Мертоном у роботі «Соціальна теорія та соціальна структура» (1957 р.)¹.

Апріорі в масовій свідомості «злочинність» асоціюється із проявами негативних властивостей особистості, позитивні, розглядаються в антикримінальному значенні.

Але сьогодні постають нові питання: чому в ті чи інші періоди розвитку суспільства кількісні показники злочинності різко зростають, а в інші, навпаки, зменшуються. Також у країнах з тоталітарним режимом число злочинів незначне, а в країнах з розвиненою системою демократичних свобод навпаки. Не зважаючи на значні заходи протидії злочинності остання не тільки не зменшується, а навпаки збільшується, з'являються нові її види та міждержавні злочинні угруповання, та що робити щоб більш ефективно запобігати та протидіяти злочинності.

Такою системою знань наділена наука кримінологія – наука про злочинність, окремі її види та конкретні злочини, їх взаємообумовленість з причинами та умовами, особою, що вчиняє злочин, методи, заходи та їх результативність щодо запобігання та протидії злочинності. На цій підставі кримінологія напрацьовує рекомендації з удосконалення ефективності протидії злочинності.

¹ Бэкон Ф. Сочинения. – М., 1971. Т.1. – С. 507.; Дюркгейм Э. Самоубийство. СПб, 1912. – С. 334.; Лихолоб В. Г., Филонов В. П., Коваленко О. И., Михайлов А. Е. Криминология: Учебник. – Киев – Донецк, 1997. – С. 12.

Етимологічно слово «кримінологія» означає вчення про злочин (від латинського «scipen» – злочин та грецького «logos» – вчення, наука). Проте згодом це поняття набуло ширшого значення, і сьогодні воно означає науку про злочинність. У зарубіжній літературі поряд з терміном «кримінологія» зустрічаються й інші – «кримінальна соціологія», «кримінальна біологія», «кримінальна етимологія», «соціологія злочинності», «кримінальна антропологія» тощо. У вітчизняній науці вживається лише термін «кримінологія».

Уперше цей термін був використаний італійським юристом Р. Гарофало, який у 1885 році опублікував книгу «Кримінологія».

Визначення «кримінологія» часто пов'язують з її предметом і фактично зводять до перерахування його складових частин. Водночас такий підхід є недостатнім, тому що при всій важливості предмета, визначення науки повинно мати повну її характеристику, вказуючи в даному випадку на місце цієї науки в загальній системі знань, на найбільш важливі підходи до предмета дослідження, на кінцеву мету й завдання досліджуваних пошуків.

Вбачаючи на соціально-правове значення кримінологічної науки її можна розглядати як в широкому так і у вузькому значенні цього слова. Якщо розглядати її в широкому розумінні, то кордони кримінології поширюються на всі сфери життєдіяльності людини де вона може вчинити злочин. Бо мабуть нема такої соціальної сфери, яка б своїми умовами не стимулювала або навпаки не стримувала кримінальні процеси. З іншого боку, кордони кримінології дещо обмежені. Це пов'язано з тим, що кримінологія не вивчає суспільство в цілому, а тільки ті причини та умови, які детермінували злочинність, вплинули на криміналізацію суспільних відносин.

Звідси можна наголосити, що кримінологія являє собою науку яка не тільки уособлює систему знань про злочинність, але і систему пізнання злочинності, що і сприяє визначенню та запровадженню системи заходів запобігання злочинності.

Відповідно до цього **кримінологія** може бути визначена як соціально-правова наука про закономірності та тенденції злочинності, причини та умови злочинності, особу злочинця, як певного соціального типу, механізми вчинення злочинів, та розробку системи заходів запобігання та протидії злочинності.

У цьому визначенні наголошується, що, по-перше, кримінологія як і будь-яка наука виявляє закономірності досліджуваних нею явищ і на цій підставі вирішує питання, які позитивно впливають на них; по-друге, кримінологія є однією з суспільних наук, галуззю суспільствознавства. У системі суспільних наук вона розташовується на межі соціології та правознавства.

До правознавства кримінологія відноситься тому, що явища, які вона вивчає, мають характеристику, яка базується на кримінально-правових поняттях «злочин», «злочинець» і відмежовується від адміністративно-правових понять – «інше правопорушення», «інший правопорушник». Система профілактики та запобіжні заходи, що входять до неї, також мають правову основу. Водночас вивчення злочинності як явища в цілому, причин та умов, що детермінують злочинність, особистості злочинця, заходів запобігання злочинності не вкладаються лише в рамки правових характеристик, а входять до сфери соціології та правової психології. Тому кримінологія є не тільки правовою, а й соціолого-правовою наукою та навчальною дисципліною.

Для вивчення кримінології, як і будь-якої науки, слід передусім з'ясувати, що є її об'єктом і предметом, тобто відповісти на запитання: які явища вона досліджує.

Кримінологія, як і інші науки, вивчає закономірності. **Об'єктом** науки кримінології є суспільні явища, пов'язані зі злочинністю, причинами й умовами злочинності, місцем і роллю особи злочинця в системі суспільних відносин, а також системи заходів запобігання та протидії злочинності.

Предметом кримінології є дослідження закономірностей і властивостей усіх структурних елементів, що становлять об'єкт кримінології.

До предмета кримінології входять такі основні елементи:

- Злочинність як суспільно-правове явище.
- Причини та умови (детермінанти) злочинності.
- Особа злочинця.
- Попередження злочинності.
- Жертва злочину.

Головним елементом предмета кримінології є сама **злочинність** як історично мінливе, соціальне та кримінально-правове явище, яке являє собою сукупність усіх злочинів, вчинених у державі за певний період. Вона вимірюється такими кількісно-якісними показниками, як стан, рівень, структура, динаміка, характер та географія. Правопорушення, які не є злочинами, але тісно пов'язані з ними (наприклад, пияцтво, проституція), розглядаються кримінологією як фонові явища¹.

Детермінація та причинність злочинності, або криміногенні фактори – це народження злочинності в суспільстві (соціальна детермінація) та виокремлення в даному процесі похідних, причинних залежностей. Досліджуються детермінація та причинність злочинності в державі, або на якомусь етапі розвитку суспільства, злочинності в регіоні, окремих видів злочину, індивідуальної злочинної поведінки. Виділяють економічні, соціальні, ідеологічні, політичні, психологічні, правові, організаційно-управлінські та інші чинники, які обумовлюють (детермінують) злочинність. При аналізі закономірностей впливу різних детермінант на злочинність переслідуються мета розробки найбільш ефективних заходів запобігання та протидії злочинності.

Особа злочинця виступає як система демографічних, соціально-рольових, психологічних, кримінально-правових властивостей суб'єктів злочинів. Зазначимо, що злочин – це вольовий акт, свідомо обраний, результат складного процесу, в якому зовнішні чинники діють не безпосередньо, а переломлюючись через внутрішні фактори. Щоб пізнати детермінанти злочину, потрібно розкрити механізм злочинної поведінки, а це досягається завдяки вивченню особи злочинця, впливу її індивідуальних властивостей на вчинення злочину.

Протидія злочинності є системою державних і громадських заходів, спрямованих на усунення або нейтралізацію детермінант злочинності та корекцію поведінки осіб, схильних до правопорушень.

Таким чином протидія злочинності – це системна діяльність самостійної сфери соціального управління. Вона включає:

¹ Кримінологія: Підручник / За заг. ред. О. М. Джузи. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 8.

- 1) загальну організацію протидії злочинності (аналіз, прогноз, програмування, правове регулювання, фінансове забезпечення, кадри тощо);
- 2) системну діяльність запобігання злочинності заінтересованими суб'єктами, шляхом впливу на процеси її детермінації та причинності;
- 3) правоохоронну діяльність (застосування визначених законом заходів до осіб які вчинили злочин)¹.

Деякі дослідники, розглядаючи злочинність як соціальне явище, вказують, що головним у боротьбі з нею є прогресивні соціально-економічні перетворення. Але поряд з цим важливе значення мають і спеціальні кримінологічні заходи, які застосовуються правоохоронними органами та громадськими організаціями. Кримінологія мовби синтезує в собі все те цінне, що накопичене з проблеми протидії злочинності іншими науками, і дає цілісне знання про весь цей процес².

Для визначення останнього елементу в літературі з'явився термін «віктимологія» – вчення про **жертву злочину**. У кримінологічних дослідженнях, до недавнього часу, увага приділялась виключно поведінці злочинця, а взаємозв'язку між поведінкою злочинця і потерпілого, навпаки – незначна увага. Водночас потерпілий є другою стороною, котра причетна до злочину. Саме він безпосередньо вступає у відносини зі злочинцем. Причому нерідко злочинна поведінка провокується негативною поведінкою потерпілого. Слід зазначити, що відносно включення в предмет кримінології такого його елемента, як «віктимологія» в кримінологічній науці немає єдиної думки. Одні вчені вважають, що «віктимологія» є гілкою кримінології, яка вивчає особливості поведінки осіб, що постраждали від злочину, і без неї поняття причин злочинності було б неповним. Інші вчені, навпаки, заперечують це й вважають його самостійним напрямком кримінологічних досліджень.

В юридичній літературі дискусійним є також питання відносно включення предмета кримінології до так званих «фонових» явищ: проблеми прогнозування злочинності, планування протидії їй; проблеми суїцидальної поведінки (проблеми самогубства) та ін. Думки вчених не співпадають. Так, професор В. Г. Лихолоб, зокрема, зазначав, що для того щоб повніше, глибше й ефективніше вирішувати завдання, які стоять перед кримінологією, вона вивчає і супутні негативні соціальні явища (пияцтво, алкоголізм тощо), які в кримінології іменуються фоновими, а в соціології – асоціальними і безпосередньо не входять до її предмета³.

Дещо іншу позицію займає О. М. Джужа, який вважає, що як елементи предмета кримінології бажано розглядати проблеми: жертви злочинів, прогнозування та планування протидії злочинності, кримінально-правової статистики, методик досліджень злочинності, негативних соціальних явищ, які тісно корелюють зі злочинністю, тощо⁴. Такого ж погляду в своїх працях дотримуються кримінолог з ФРН Г. Кайзер у роботі «Кримінологія. Вступ до основ» (1979 р.), американці Дж. Грехем і Т. Беннет «Стра-

¹ Сучасна кримінально-правова система в Україні: Реалії та перспективи. Ю. В. Баулін, М. В. Буроменський, В. В. Голіна та ін. – Київ: ВАПТЕ, 2015. – С. 586–588.

² Кримінологія: Підручник / За заг. ред. О. М. Джужи. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 8.

³ Лихолоб В. Г., Филонов В. П., Коваленко О. И., Михайлов А. Е Кримінологія: Учебник. – Киев – Донецьк, 1997. – С. 9.

⁴ Кримінологія: Підручник / За заг. ред. О. М. Джужи. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 8.

тегія попередження злочинності в Європі та Північній Америці» (1995 р.) та швед Т. Там «Злочинність та рівень життя» (1982 р.).

Російський кримінолог, професор В. В. Лунєєв до предмета кримінології небезпідставно відносить «методи кримінологічних досліджень». Як доводи своєї позиції В. В. Лунєєв указує на те, що будь-яка наука, за винятком кримінології, не розробляє спеціальні методики вивчення й аналізу злочинності (у т. ч. латентної), її причин, особи злочинця, ефективності заходів щодо попередження злочинів. У свою чергу академік А. П. Закалюк вважає, що до елементів кримінології, які дають можливість глибше вивчити сутність її основного предмета – злочинність, слід віднести методологію кримінології, організаційні та методичні засади кримінологічного дослідження, кримінологічну інформацію, в тому числі історію кримінології як джерело здобуття кримінологічних знань. Такої ж точки зору дотримується і А. І. Долгова професор, Президент Російської кримінологічної асоціації¹.

На нашу думку, така позиція відомих українських і зарубіжних учених заслуговує на підтримку, оскільки проблеми прогнозування розвитку злочинності, кримінологічного планування запобігання та протидії їй, а також методологія та методика кримінологічних досліджень, як і кримінально-правова статистика, є невід'ємною складовою такого елемента предмета кримінології, як запобігання злочинності, та використовуються правоохоронними органами для ефективної і системної організації протидії злочинності. Крім цього, такі негативні соціальні явища, як алкоголізм, наркоманія та деякі інші в багатьох насильницьких і корисливо-насильницьких злочинах виступають як причини вчинення таких злочинів, тому вони, на нашу думку, мають відноситись до такого елемента предмета, як причини та умови злочинності, а не бути в якості «супутніх» або «фонових» явищ.

Деякі вчені виступають проти включення суїцидальної поведінки до предмета кримінології, але є і протилежні думки. Ця проблема стосується психіатрії, психології, кримінального права, але має й кримінологічний аспект. Викладені положення – відправні моменти для розуміння завдань і функцій кримінології. Правильна постановка завдань перед кримінологією є гарантом її ефективності в розумінні тих суспільних процесів, що протікають у суспільстві.

Основні завдання кримінології:

- 1) отримання достовірних знань про стан, рівень, динаміку, структуру й географію злочинності;
- 2) систематичне виявлення й аналіз явищ, процесів, факторів, ситуацій, обставин детермінуючих злочинність;
- 3) з'ясування та вивчення протиріч і конфліктів, які призводять до виникнення й реалізації злочинних намірів, а також формування особистості злочинця;
- 4) вивчення особи потерпілого від злочину, взаємозв'язків між жертвою та злочинцем;
- 5) розробка наукових рекомендацій з усунення або нейтралізації явищ, котрі сприяють антисуспільній злочинній поведінці;

¹ Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: У 3 кн. – Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – К. : Ін Юре, 2007. – С. 21.; Криминология учебник / под общ. ред. А. И. Долговой. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма : Инфра-М, 2010. – С. 37.

б) наукова розробка заходів з виявлення осіб, схильних до скоєння злочинів, їх вивчення та здійснення ефективного профілактичного впливу на них.

Таким чином, основним завданням кримінології є дослідження питань про те, що таке злочинність, яка її сутність, закономірності. Вкрай актуальними є проблеми природи злочинності, де її витoki та які перспективи розвитку.

Виходячи з цих завдань можна визначити й функції кримінології. Головними із них є:

1) *описова функція*. Вона полягає у виявленні, відображенні визначених фактів соціальної дійсності, які пов'язані зі злочинністю, відображає їх властивості та відносини, дає їм наукове обґрунтування;

2) *пояснювальна функція*. На підставі емпіричних даних і теоретичних положень розкриває сутність досліджуваних об'єктів, дає їм наукове роз'яснення (зокрема, встановлює закономірності злочинності, дію її причин, формування особистості злочинця, функціонування системи попередження злочинності);

3) *прогностична функція*. Вивчаючи тенденції, перспективи змін кримінологічно-важливих процесів та явищ, кримінологія прогнозує їх майбутній стан та розвиток;

4) *практично-перетворювальна функція*. Кримінологічний опис, пояснення, провіщення мають бути підпорядковані інтересам науково обґрунтованого управління соціальними процесами, пов'язаних з попередженням злочинності. Тому попередження злочинності певною мірою фокусує решту питань, котрі вивчає кримінологія. Цим і визначається значення практично-перетворювальної функції цієї науки, оскільки кримінологічне знання має цінність тільки тоді, коли воно озброює відповідних суб'єктів профілактики необхідними знаннями для протидії злочинності¹.

Таким чином кримінологія досліджує не тільки криміногенні обставини, що сприяють злочину і злочинності але і антикриміногенні, які перешкоджають (запобігають) такому прояву.

■ § 2. Місце кримінології в системі наук

Виникнення кримінології, як і виникнення будь-якої науки, передбачає необхідність визначення її місця в системі наукового пізнання. Воно в багатьох випадках залежить від запровадженої на території тієї чи іншої держави правової системи. Держави англо-американської правової системи в кримінологічній школі, в якості свого наукового фундаменту, обрали психологію, соціальну психологію та соціологію. Кримінологічні теорії у США та Великій Британії розглядаються в складі соціологічної науки, в межах окремого наукового напрямку, який отримав назву соціології злочинності.

В державах, які використовують романо-германську правову систему, кримінологія належить до групи природознавчих наук.

З огляду на це для визначення місця кримінології у системі наук потрібно, по-перше, встановити ступінь її спорідненості з іншими, зокрема суміжними дисци-

¹ Лихолоб В. Г., Филонов В. П., Коваленко О. И., Михайлов А. Е. Криминалогия: Учебник. – Киев – Донецк, 1997. – С. 11.

плінами; по-друге, ступінь її самостійності. Аналіз цих проблем дає підстави наголошувати, що злочинність, її причини та умови, особу злочинця та протиправну поведінку, заходи запобігання, та інші чинники, що пов'язані зі злочинністю, вивчають та всеохоплюючо досліджують як юридичні так і неюридичні науки. Беручи це за основу, зазначимо, кримінологія – комплексна наука, яка займає центральне місце в системі наук, які досліджують злочинність та заходи запобігання та протидії їй. У комплексному взаємозв'язку кримінологія, якби, об'єднає надбання системи наук. Разом з тим вона займає особливе місце, яке потребує самостійного вивчення в системі наук. Перш за все кримінологія здійснює зв'язок з кримінально-правовими науками та іншими правовими дисциплінами, а також з неюридичними суспільними науками – соціологією, психологією та ін. На сьогодні, відносно місця кримінології в системі наук, існують різні точки зору. У науковій літературі висловлювалося три основні погляди:

– *кримінологія є частиною кримінального права*. Такої точки зору дотримувався російський вчений М. М. Гернет, який у 1906 році назвав кримінологію проблематикою кримінального права. Аналогічну позицію відстоювали О. А. Герцензон, А. А. Піонтовський і низка інших вчених¹. Слід зазначити, що використання підходу у визначенні кримінології як частини науки кримінального права призвело до невиправданого звуження предмета кримінологічних досліджень.

З юридичних наук кримінологія найбільш тісно пов'язана з кримінальним правом. Воно представляє ті вихідні положення, якими оперує кримінологія: злочини, його види, злочинці та їх категорії. Першоджерелом кримінологічного дослідження є визначене кримінальним законом поняття «злочин». Також загальною задачею для кримінології та кримінального права є забезпечення контролю за злочинністю, але на цьому їх схожість і закінчується. Методи обох наук різняться, але і доповнюють одна одну. У зв'язку з цим засобів і методів кримінології, обмеженої наукою кримінального права, виявилось недостатньо, і вона була нездатна створити повноцінний апарат забезпечення комплексного наукового вивчення аномальної поведінки. Вбачаючи на це, загальна оцінка: кримінальне право підходить до пізнання злочинності, злочинів та особи злочинця з правової позиції, а кримінологія – з соціальної позиції. Разом з тим кримінологія не відмежовує право, а кримінальне право – соціологію. Вони взаємопов'язані;

– *кримінологія самостійна наука*, яка перебуває на стику соціології та права або є частиною соціології. Для підтвердження цієї позиції зазвичай використовується аргумент, що кримінологія застосовує матеріали обох наук і, спираючись на соціологічні методи, вивчає тільки ті явища, які пов'язані із злочинністю. Визначення природи кримінології як соціально-правової науки, яка знаходиться на межі соціології та права, дозволяє більш детально охарактеризувати її місце серед інших наук, її взаємодію з ними. Їх можна класифікувати в такому порядку: юридичні, філософсько-соціологічні, психолого-педагогічні, економічні. При цьому в кримінології є галузь дослідження яка притаманна тільки їй. Це простежується у взаємозв'язку різних соціальних явищ та процесів (економічних, політичних тощо), тобто ті які безпосередньо детермінують злочинність (наприклад, проблеми зайнятості населення впливають на зрос-

¹ Кримінологія: Підручник / За заг. ред. О. М. Джужи. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 12.

тання крадіжок). Одночасно виявивши ті або інші прогалини кримінолог звертається до державних органів, які і повинні вирішувати комплекс запобіжних заходів, щодо виявлених детермінант. Поряд з цим кримінолог вивчає явища які сприяють зменшенню злочинності. Він досліджує як криміногенні так і антикриміногенні обставини. Така діяльність сприяє розробці та запровадженню більш ефективних системних заходів протидії злочинності. Кримінологічні висновки потрібно використовувати у процесі соціальних перебудов;

– *кримінологія самостійна галузь юридичної науки*, складова частина системи юридичних наук. Кримінологія має суміжну галузь з наукою кримінально-виконавчого права в плані попередження рецидивної злочинності й вироблення заходів з підвищення дієвості покарання. Також тісний зв'язок існує між кримінологією та кримінально-правовою статистикою. Методи статистики широко застосовуються в кримінологічних дослідженнях – це фактичний статистичний матеріал про стан злочинності, про ознаки, що характеризують особистість злочинця, про стан правової профілактики тощо, вони необхідні в кримінології для теоретичних узагальнень і вироблення конкретних рекомендацій щодо вдосконалення запобігання та протидії злочинності. Кримінологія має певні зв'язки з наукою кримінального процесу, прокурорського нагляду, адміністративного, сімейного, трудового та інших галузей права. Вони необхідні, насамперед, при описанні завдань і повноважень різних державних органів та громадських організацій у протидії злочинності.

Кримінологія плідно пов'язана з багатьма неюридичними науками. Зв'язок кримінології з філософією виявляється в тому, що закони і категорії останньої є обов'язковими для кримінологічних досліджень, вони дозволяють правильно розкрити суть і зміст злочинності, її зв'язки з іншими соціальними явищами. Кримінологія також щільно пов'язана з соціологією та психолого-педагогічними науками. Теоретичні положення й емпіричні дані загальної та соціальної психології потрібні для вивчення всіх особистісних властивостей, що визначають механізм індивідуальної злочинної поведінки. Зв'язок кримінології з економічними науками виявляється при вивченні злочинності у сфері економіки, а також при оцінці ролі матеріальних факторів у генезисі злочинної поведінки.

Останніми роками зміцнюється зв'язок кримінології з математикою та кібернетикою. Наукові праці Г. Н. Аванесова, Ю. Д. Блуштейна, С. С. Віцина, А. Ф. Зелінського та інших вчених показали можливість плідного співробітництва кримінології з цими науками. Математичні методи істотно підвищують точність кримінологічних досліджень та їх висновків (при визначенні рівня латентності злочинності, її прогнозування)¹.

§ 3. Система кримінології

Щоб отримати всебічне уявлення про певну науку, слід здійснити її системний розподіл. **Система** – це певний порядок розподілу частин цілого, розміщених у певній

¹ Кримінологія: Підручник / За заг. ред. О. М. Джужи. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 14.

послідовності з метою забезпечення більш глибокого вивчення системних зв'язків між елементами та самих елементів. Система кримінології перебуває у прямій залежності від предмета науки, відображає його структуру і базується на двох підставах: предметі дослідження та рівні узагальнення науково-практичної інформації.

За **предметом дослідження** кримінологія складається з таких основних частин:

- 1) вчення про злочинність;
- 2) вчення про детермінацію злочинів;
- 3) вчення про особу злочинця;
- 4) вчення про засоби запобігання та протидії злочинності;
- 5) вчення про жертву злочину.

За рівнем узагальнення науково-практичної інформації кримінологія поділяється на *Загальну* та *Особливу* частини.

Загальна частина вивчає теоретичні проблеми злочинності як такої, дає поняття кримінології як науки, її предмета, завдань, функцій, системи, методології і методики досліджень, розглядає історію розвитку кримінології та аналіз різних теорій. Центральне місце в загальній частині посідають також питання щодо особи злочинця, детермінант злочинності, віктимології, кримінологічного прогнозування та протидії злочинності.

Особлива частина досліджує окремі види злочинності, їх детермінанти та заходи запобігання та протидії злочинам. Це, зокрема, такі види злочинності: організована, корупційна, рецидивна, професійна, насильницька, екологічна, необережна, пенітенціарна, жіноча, злочинність неповнолітніх. Водночас слід мати на увазі, що кримінологія не є застиглим раз і назавжди, даним і закінченим вченням. У процесі постійного динамічного розвитку та вдосконалення уточнюються і доповнюються її предмет та інші компоненти як науки і навчальної дисципліни.

Виникнення нових сфер суспільного життя, ускладнення суспільних відносин, криміналізація окремих видів діяльності зумовлюють необхідність формування нових напрямів кримінології. Як приклад спеціалісти називають такі кримінологічні напрями, що виникли порівняно нещодавно:

– кримінологія національної безпеки – забезпечення соціально допустимого контролю щодо злочинності не взмозі бути ефективною без вирішення проблем безпеки людини, суспільства, держави;

– політична кримінологія – напрямок, що вивчає злочинність яка здійснюється по політичним мотивам, в політичній сфері, в галузі державного та соціального управління;

– екологічна злочинність – напрямок який пов'язаний із збереженням здоров'я нації, руйнуванням екосистеми, зараженням оточуючого середовища;

– економічна кримінологія – складовий елемент кримінологічної науки, що вивчає злочини в різних сферах економіки: кредитно-банківській, зовнішньоекономічній, бюджетній сфері, у сфері приватизації тощо;

– комунікативна кримінологія (кримінологія масових комунікацій) – кримінологічний напрям, який вивчає характер зв'язків засобів комунікацій зі злочинністю та злочинною поведінкою (наприклад, комп'ютерна злочинність у сфері зв'язку);